

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПАРАДИГМА

Розглядається художня література як правове явище у двох аспектах: онтологічному (художня література як особлива форма правової свідомості) і гносеологічному (художня література як один із способів пізнання правової реальності).

Ключові слова: *правова реальність, правосвідомість, звичаєво-правові норми, правові ситуації, образи права.*

Рассматривается художественная литература как правовое явление в двух аспектах: онтологическом (как особенная форма правового сознания) и гнесеологическом (как один из способов познания правовой реальности).

Ключевые слова: *правовая реальность, правосознание, обычно-правовые нормы, правовые ситуации, образы права.*

Fiction as a legal phenomenon is considered in two aspects: ontological (fiction as a special form of legal conscience) and gnosological (fiction as one of the means of legal reality cognition).

Key words: *legal reality, legal conscience, customary-legal norms, legal situations, images of law.*

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній гуманітарній науці утвердилося розуміння права як надзвичайно складного, багатоаспектного явища, яке має найрізноманітніші прояви, історичні залежності, причини та джерела існування. Право не може бути зведене до закону, оскільки воно є вираженням співвідношення добра і зла, належного та суцього у соціальній реальності. Тому право виявляє себе у звичаях, у правових поглядах людей, їх устремліннях, осмислених мотивах поведінки у суспільстві, у ставленні до злочину, до його наслідків.

У цьому зв'язку українська культура, як видається, позначена домінуванням традиційного елемента, адже, попри наявність оригінальних філософських шкіл та течій (наприклад, «філософії серця»), їх здобутки залишалися надбанням переважно дуже незначного прошарку інтелігенції у селянській країні, що, однак, не означає відсутності філософсько-правових уявлень. Просто останні були органічно інтегровані у релігійну та звичаєво-правову культуру народу. Якщо заперечити їх значення, то виявиться, що багата правова культура

українського народу виникла та розвивалася за відсутності філософсько-правового осмислення правової реальності. Якщо ж стверджувати наявність оригінальної народної правової культури, то виникає проблема пошуку та опису її джерел та форм існування. Безперечно, філософсько-правове мислення у мінімально раціоналізованій формі передбачає інтелектуальну діяльність інтелігенції. З іншого боку, для того, щоб така правова культура могла визнаватися реальним чинником народних уявлень про право, необхідно, щоб її форми та зміст були безпосередньо дотичними до народного життя. Якщо прийняти за базовий, реально існуючий освітній рівень народу сільські «народні» школи, духовні семінарії та діяльність «Просвіти» (у Західній Україні), то виявиться, що однією з домінуючих форм філософсько-правового осмислення правової реальності на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. була художня література. Оскільки запропонована теза є новою та дещо несподіваною, спробуємо обґрунтувати її детальніше.

По-перше, художня література є межею між образним рівнем мислення, притаманним селянській культурі, та раціональним дискурсом, який є надбанням освіченої еліти. По-друге, українська художня література вказаного періоду є письменницькою за своїм характером, тобто для письменників їх літературна діяльність була якщо не основним джерелом засобів до існування, то принаймні основною сферою духовної реалізації як особистості. По-третє, українські письменники були всебічно та високо освіченими громадськими та політичними діячами, які свідомо вкладали в образні форми засвоєні в університетах та набуті в результаті безпосереднього спостереження за народним життям філософсько-правові погляди. По-четверте, завдяки діяльності тієї ж «Просвіти», українського духовенства, народних шкіл філософсько-правові погляди еліти, втілені у зрозумілі народу образи творів художньої літератури, ставали доступними селянській спільноті, позбавлений доступу до інших модерних на той час форм раціональної культури.

Стан дослідження. Проблеми традицій у праві досліджені у статтях, монографіях та дисертаційних роботах Ю.М. Оборотова, С.С. Павлова, Н.С. Толкачової, М.В. Гримич, В.В. Дудченко та інших вчених. Питання методології філософсько-правової науки висвітлено у працях П.М. Рабіновича, М.В. Костицького, А.А. Козловського, С.І. Максимова, С.С. Сливки.

Пропонованою розвідкою прагнемо осмислити з позицій вітчизняної філософсько-правової науки той пласт духовної правової культури, який традиційно залишався поза увагою науковців. У цьому

сенсі наша мета – розкрити особливості художньої літератури як специфічної форми пізнання правової дійсності.

Виклад основних положень. Виняткова конкретно-історична роль художньої літератури як раціоналізованої, модерної форми філософсько-правового світогляду у зазначену добу потребує для свого осмислення формулювання вихідних категоріально-методологічних засад. Відтак нами висувається теза про художню літературу як філософсько-правову парадигму, котра є способом осмислення правової реальності на межі традиційно-образного та модерно-раціонального світогляду, осмислення, образного за формою, але від того не менш раціонального за змістом, ніж складні філософські побудови професійних філософів.

Щойно наведені положення роблять підставним розгляд *онтологічних* та *гносеологічних* передумов філософсько-правового дослідження художньої літератури як особливої форми правової свідомості.

Онтологічний статус образів права та правових сюжетів у літературних творах. Завдяки фундаментальному філософсько-правовому дослідженню С.І. Максимова у вітчизняній науці утвердилося комплексне розуміння правової реальності, яка в основі своїй є особливим видом ідеального як деонтологічного. У теорії літератури розроблене поняття *художнього світу літературного твору*, який також є ідеальною реальністю, котра розкривається у процесі написання та прочитання твору. Відтак йдеться а) про ідеальну реальність та б) про відображення в цій реальності об'єктивно існуючих правових явищ. Зазначені моменти дозволяють прийти до висновку про двоїстий, дуалістичний статус образів права та правових сюжетів у творах художньої літератури: образ права є відображенням певного правового явища, а правовий сюжет є відображенням правової ситуації у її динаміці, розвитку та розв'язанні.

Розвиваючи думку, зазначимо, що те, що з позицій літературознавства за *змістом* є художнім узагальненням правових понять, уявлень чи почуттів, на погляд філософії права за *формою* є особливим різновидом правосвідомості на грані між раціональним та художньо-образним осмисленням правової дійсності.

У площині філософсько-правового дискурсу художня література як правове явище може розглядатися у двох аспектах: а) онтологічному – як особливий різновид (форма) правової свідомості; б) гносеологічному – як один із способів пізнання правової реальності.

Онтологічними особливостями художньої літератури як форми правосвідомості є: неінституційність (художня література існує не як діяльність тієї чи іншої державної організації, а як літературний про-

цес); національний характер; єдність історичної та правової свідомості; специфічні форми відображення правової реальності (образи права як спосіб відображення окремого правового явища та правові сюжети як спосіб відображення правової ситуації у розвитку).

Гносеологія філософсько-правового узагальнення образів права у творах художньої літератури. Комплексну розробку загальнотеоретичних проблем методології правової науки здійснили П.М. Рабінювич, М.В. Костицький, А.А. Козловський, В.М. Селіванов, М.С. Кельман та інші вчені. Сьогодні виділяються наступні три рівні методології: перший (вищий) – філософська методологія (загальні принципи пізнання і категоріальний устрій науки загалом; другий – загальнонаукова методологія (загальнонаукові принципи і форми дослідження держави і права); третій – конкретно-наукова методологія (сукупність методів, принципів дослідження і процедур); четвертий – приватнонаукова методологія (методика і техніка дослідження держави і права) [1, с. 87].

Найбільш ґрунтовно проблему гносеології права у вітчизняному правознавстві розроблено А.А. Козловським. Цей вчений, зокрема, сформулював такі положення, в яких розкривається зв'язок права та пізнання: «Пізнання стає не тільки засобом визначення цілей права, а й, будучи нерозривно пов'язаним із ними, стає метою самого права. Більше того, *право стає гносеологічною самоціллю* (виділено нами. – Н.П.) [2, с. 66]. Відтак «розуміння права як гносеологічної самоцілі враховує дві його взаємопов'язані сторони: інтенсивні пізнавальні процеси відбуваються як у напрямі техніко-юридичного, системно-догматичного його вдосконалення і розвитку, що свідчить про розгортання його внутрішнього логіко-структурного гносеологічного потенціалу, так і в ціннісно-орієнтаційному, соціально-гуманістичному напрямі, в чому проявляється пізнавально-сміслова заангажованість, онтологічна вкоріненість права у соціальне буття» [2, с. 67].

Описуючи селянське життя в усій багатоманітності його проявів, українські письменники якоюсь мірою навіть свідомо закарбували у художніх образах та правових сюжетах звичаєво-правові норми в дії, перетворивши свої твори – в аспекті історико- та філософсько-правового аналізу – у пам'ятки звичаєво-правової культури українського народу. Гносеологічними особливостями художньої літератури як способу пізнання права є: єдність когнітивного та емоційно-вольового ставлення до правових явищ (котра зумовлена образним характером літературного методу як способу відображення дійсності); природно-правовий підхід як основа праворозуміння, вираженого в образах права; застосування антропологічної

моделі людини як цілісного мікрокосму в умовах просторово-часового континууму правової реальності (на відміну від соціології, правознавства, політології чи економіки, які оперують спеціально «збідненими» абстрактними моделями людини, наділеними лише тими властивостями, що мають значення для предмета кожної з цих наук; така особливість художньої літератури зближує її з філософським рівнем антропологічної проблематики); енциклопедичний характер художньої літератури (яка прагне відтворити притаманними їй засобами соціальну дійсність в усій повноті її проявів); авторський суб'єктивізм (у літературному творі, на відміну від наукових праць, явно чи імманентно присутній «образ читача», якому текст адресований, що значно розширює межі інтерпретації тексту та виражених у ньому правових поглядів автора при його наступних прочитаннях); здатність художньої літератури залежно від конкретно-історичних обставин компенсувати відсутність чи недорозвиненість інших форм духовно-практичного освоєння правової дійсності (наприклад, за відсутності правової науки, доступної широкому освіченому загалу; природно-правовий підхід як основа побудови образів права у художній літературі).

Художня література, поєднуючи в собі раціональне осмислення правової реальності та образну форму, маючи об'єктом відображення ту ж таки правову реальність, сама є формою філософсько-правового дискурсу – філософсько-правовою парадигмою. У такому підході ми схильні вбачати одну з можливих конкретизацій положення, запропонованого А.А. Козловським: «Право постає водночас істотною формою самореалізації особистості, яка можлива, як бачимо, тільки за умови інтелектуальної активності, гносеологічної напруги, пізнавальної інтенціональності свідомості суб'єкта правовідносин» [2, с. 67]. Літературна творчість тією мірою, якою її змістовним наповненням є правові образи та сюжети, і є зразковим прикладом такої «гносеологічної напруги» суб'єкта – як письменника, так і читача. Як зазначає Х. Редекер, «вся проблематика естетичного відображення обертається довкола цього напруженого взаємопроникнення, діалектично суперечливого взаємовідношення між відображенням і діяльністю, духовним і практичним» [3, с. 37].

Художню літературу у відповідній образній та сюжетній частині можна розглядати як особливий зріз *правової реальності*. Останню проблему С.І. Максимов характеризує так: «Суть проблеми правової реальності полягає у з'ясуванні, що є правом і як воно існує» [4, с. 149]. Цей вчений у структурі правової реальності виділяє наступні рівні: світ ідей: ідея права; світ знакових форм: правові норми і закони; світ взаємодії між соціальними суб'єктами: правове життя [4, с. 177].

Вважаємо, що рівень художньо-образного осмислення правової реальності за всієї своєї предметної спрямованості, притаманної такому способу ставлення до дійсності, тяжіє саме до світу правових ідей.

Співставивши сюжети творів художньої літератури, пов'язані, так чи інакше, з правовою проблематикою, можна дійти висновку, що в них правова реальність розкривається через ідеальну конструкцію правової ситуації у сюжеті. Навіть у тих випадках, коли сюжети були запозичені письменниками з матеріалів судової хроніки (зокрема, у повісті «Перехресні стежки» І. Франка чи повісті «Земля» О. Кобилянської), досягнутий у літературному творі рівень дискурсу правової ситуації відповідав скоріше пошуку екзистенціально-онтологічного смислу, ніж простому відтворенню правової оцінки (кваліфікації) чи процедури.

Висновки. Філософсько-правове дослідження художньої літератури як форми правової свідомості передбачає з'ясування онтологічних та гносеологічних особливостей зрізу правової реальності. Специфіка художньої літератури як способу пізнання правової дійсності уможливорює висунення тези про те, що художня література є самостійною філософською парадигмою, що зумовлене поєднанням образно-емоційного та раціонального компонентів у структурі образів права. Подальшими напрямками дослідження порушеної у статті проблеми можуть бути: конкретизація загальнотеоретичних положень про функції художньої літератури як змістовного елемента правової свідомості та правової культури; характеристика особливостей побудови образів права у творах українських письменників; філософсько-правове узагальнення поглядів українських письменників, виражених у творах художньої літератури, на сутність права (праворозуміння), соціальне призначення права та інші проблеми правового життя сучасного їм суспільства.

1. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права: методологічні проблеми розвитку та системний аналіз: монографія / М.С. Кельман. – Тернопіль: Терно-граф, 2007.

2. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права / А.А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.

3. Редекер Х. Отражение и действие. Диалектика реализма в художественном творчестве / Х. Редекер. – М.: Прогресс, 1971.

4. Максимов С.И. Правовая реальность. Опыт философского осмысления: монография / С.И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – 328 с.